
Alexander Zinovjev

A MAGAM ÁLLAMA VAGYOK

A civil társadalom kezdeteiről

Alexander Zinovjev a szovjet rendszer legkiemelkedőbb kritikusai közé tartozik. 1990 nyarán Szolzenyicinnel egy időben rehabilitálták. A román Sorin Antohi az oktatási minisztérium egyetem előtti oktatásáért felelős vezérigazgatója; ez az interjúja először a "22" című bukaresti hetilapban jelent meg, melyet A Társadalmi Dialógusért csoport ad ki. Jelen fordítás – Vadas Gábor munkája – az "Info 3" című folyóiratban közölt német szöveg alapján készült.

Zinovjev: Hogy a szempontjaimat megértse, figyelembe kell vennie az én különleges helyzetemet: sem kommunista nem vagyok, sem kommunistaellenes; sem szovjetbarát, sem szovjetellenes; nem vágyok a Nyugatnak sem ellensége, sem barátja – egyszerűen független "állam" vagyok. Egyetlen ember számára. Én vagyok az "államfője" ennek az államnak, "elnöke" a pártomnak, amelynek egyetlen tagja van. Ha tehát bármit mondok bármilyen helyzetről a világban, akkor azt a Zinovjev nevű "független állam" nevében mondom.

Antohi: ...és a Zinovjev nevű "független egyház" vezetőjeként.

Zinovjev: Igen, független egyház. Feltaláltam a saját archeológiámat, a saját vallásomat, a saját magatartási formámat és így tovább.

Antohi: Nem akarok túlságosan beleszólni ebbe az önábrázolásba, de amit Ön mondott, az nagyon eredeti magatartás egy keleti ember számára, beleértve a disszidenseket és a rendszer Szovjetunió-beli ellenségeit is; a legtöbbben szorosán kötődnek az egyházukhoz és a szülőhazájukhoz. És felmerül bennem egy nagyon nagy orosznak a neve, akinek az állam orosz tradíciójával – a Magna Russiával – és az egyház orosz tradíciójával – a pravoszlávizmussal – szoros kapcsolata van.

Zinovjev: El tudom képzelni, mire gondol, de be kell vallanom, hogy véleményem szerint ez az ember nem igaz, nem őszinte – olyan, mint a színház, kitaláció. Bizonyítékkal csak két példát hozok fel: az orosz államot és az orosz egyházat. Az utóbbi, az orosz ortodox egyház, csak utánzata az egyháznak, ugyanúgy, ahogy az általa hirdetett vallás is csak utánzata a vallásnak. Ez szovjet intézmény és az orosz ortodox papok a szovjet felső réteghez tartoznak, a társadalomban aránylag privilégizált helyzetet élveznek. A lelkük mélyén és nemcsak a felszínén abban érdekeltek, hogy a rendszert fenntartsák.

A rendszert védeni, ezen a fejlődési fokon hitelesnek tekinteni, ez bizonyos szerepjátszást jelent, utánzást, olyan viselkedést, mintha valódiak lennének. A szovjet állam a forradalom előtti orosz állam folytatása. A bolsevik forradalom előtt Oroszországban három erős hatalom volt: a nemesi osztály, a tőkés osztály és az állami bürokrácia. A forradalomban kettő közülük eltűnt, az állami bürokrácia tovább élt; innen nézve a szovjet történelem természetes folytatása a forradalom előttinek. Súlyos tévedés azt hinni, hogy az az állam, amely a forradalom előtti Oroszországban létezett, a máttól különbözött volna.

Antohi: Engedjen meg egy általánosítást. Úgy látom, hogy a legtöbb forradalmat – kezdve az angolon és a francián – tévesen fogják fel valamiféle törésként, és csak kevés kutató képes felfogni, hogy ami lényeges, azok a folyamatosság elemei és nem a törések, bár az utóbbiak különösen fontos szerepet játszanak, elsősorban a szimbólika terén. Ez a keleti országok úgynevezett forradalmaira is érvényes. És itt nemcsak a gondolkodásomra, a nyilvánosságra, az életformára és egyebekre gondolok, hanem az intézményekre is.

Zinovjev: Teljesen igaza van. A filozófiai és a szociológiai kultúrát mára szétrombolták: a 19. század szociális és intellektuális színvonalával összehasonlítva a mi századunk siralmas képet mutat. Ezen a területen az emberiség legnagyobb felfedezéseit elfeledték, vagy lebecsülték. Minden forradalom – nem a képzeletbeliek, hanem az álforradalmak – csak az akadályokat döntik meg, azokat, melyek bizonyos élő tendenciáknak útjában állnak. Ez megfigyelhető a francia forradalmon, az angolon, az oroszon – mindenütt, mindenütt. Hogy visszatérjünk a jelenlegi helyzetre: sok államban vannak ellenzékiek, disszidensek, akik azt állítják, valamilyen forradalomfélében vesznek részt. Így a Szovjetunió-beli és a kelet-európai reformokat forradalomnak tekintik. Szerintem ez szemszedett hazugság, misztifikáció. Kelet-Európa országaiban nincs forradalom, hanem csak a szovjet befolyás és a nemzetközi kapcsolatok integrálódásának következménye érvényesül. A kommunista uralom mindjárt a háború után nem forradalomként jelent meg Kelet-Európa országaiban, hanem a szovjet megszállás eredményeként, a háború következményeként. A Szovjetunió és a kommunista tömb elvesztette a "hidegháborút". A legutóbbi változásokat a Nyugat győzelmének tekinthetjük – nem egy forradalom hatásának, hanem a nyugati befolyás eredményének. A helyzet ezekben az országokban rendkívül bonyolult. Számos tényezőt kell figyelembe venni, mint például a nemzetközi kapcsolatok integrálódását, a nemzeti hagyományokat, és így tovább. Ezért nem szeretném osztályozni és definiálni ezeket a folyamatokat.

Antohi: Talán helyénvaló lenne, ha közelebbről megvizsgálnánk az értelmiség szerepét. Oroszországban, még a forradalom előtt is, az értelmiségiek egy széles társadalmi réteg tagjai voltak,

az intelligenciáé, amely egyszerre volt összetett a funkciójában és egységes a struktúrájában. Az állam által felügyelt, hipercentralizált nevelésügy elegyengette a lehetséges különbségeket. Sajnos ez volt a modell a keleti országok értelmiségére számára is: az intelligencia csak aránylag szerény egyéni különbségeket tűrt meg. Mit gondol, van-e lehetőség ennek a helyzetnek a megváltoztatására, hogy az intelligencia eltörpítését le lehessen bontani és olyan értelmiségi típust lehessen teremteni, amely képes lenne egyéni tartásra, merne egyéni egzisztenciát teremteni? Itt nem feltétlenül olyasféle függetlenségre gondolok, mint az Öné, hanem egy olyan embertípusra, amely bizonyos akaratszabadságon, jellemén és egyéni kultúráján alapul.

Zinovjev: Egész könyvet kellene írnom, hogy erre válaszoljak; olyan kérdések ezek, melyek sokat foglalkoztattak engem. Először is: a fogalmak – értelmiségi, intelligencia – kétértelműek. Inkább nem is használnék ilyen megnevezéseket és képzett emberekről beszélnék, többé-kevésbé független és aktív emberekről – társadalmilag, intellektuálisan, szellemileg egyaránt. Úgy gondolom, napjainkban tanúi vagyunk egy fontos változásnak az emberiség történelmében, mindenek előtt a kommunista társadalmakéban: már Brezsnyev óta létrejöttek a Szovjetunióban aránylag zárt, de számszerűen nem jelentéktelen rétegek; jól képzett emberekről van szó, akik aránylag magas pozíciót töltenek be – nem a hatalmi struktúrában, hanem a társadalomban. Professzorokra, orvosokra, művészekre és hasonlókra gondolok. Ezeknek az embereknek nem volt alkalomuk karriert befutni, vagy csak nem akartak. Meg voltak elégedve a társadalmi állásukkal. Nem volt túl nagy a fizetésük, de kijöttek belőle. Ez az embercsoport jelenti nekem a civil társadalom kezdetét. Országaink jövője éppen ettől a civil társadalomtól függ. A Szovjetunióban nem volt olyan befolyásos, olyan elterjedt. Csak Moszkvában, Leningrádban, Kijevben létezett; Moszkvában persze masszívabb volt (és befolyása volt a többi városra).

Ehhez az emberionális civil társadalomhoz sok jól képzett fiatal tartozott – nem kevesen közülük nagyon tehetségesek – és elkezdtek (ma már világosan látható) egyre inkább hozzájárulni az általános fejlődéshez, idős kollégáikhoz képest. Jövőbeli kilátásaik sajnos siralmasak voltak és ma is azok, nagyon szerény a fizetésük és karrierjük lehetősége is erősen korlátozott. Úgy érzem, nagy reményekre jogosítanak ezek a fiatalok, akiknek társadalmi szerepe a rezsimtól és a politikai vezetőtől függetlenül növekszik. Egyre inkább előtérbe lépnek – ez feltartóztatatlan objektív folyamat.

Ilyen látószögből meg tudom érteni a romániai helyzetet: röviddel az úgynevezett romániai forradalom előtt az olasz televízióban összefutottam több olyan úriemberrel, aki szakembernek számít román ügyekben; senki sem látta előre az 1989 decemberi eseményeket. Egyikük sem. Én voltam a kivétel... Figyelembe kell ven-

nünk a két lényeges elemet: a nemzetközi kapcsolatokot (azaz a Szovjetuniót és az Egyesült Államokat) és a civil társadalom létrejöttét. Akkortájt azt mondtam, hogy Ceausescu elviseheltenné vált Gorbacsov számára és gondoskodni fog róla, hogy kikényszerítse a visszavonulását. És így is történt. A másik tényező az intelligencia, azaz a civil társadalom. Egyszerre csak feltűnt a román történelem színpadán néhány száz ember. Ezek az embercsoportok nem disszidensekből állnak és nem is tartoznak a politikai pártokhoz. Közönséges emberek, de ha a jelenlegi helyzet még egy ideig eltart, társadalmilag nagyon aktívvá válhatnak. Éppúgy, mint a Szovjetunióban: a disszidens-mozgalmat szétverték, de Gorbacsov – egyébként teljesen szokványos beszédeiben – idézni kezdte a disszidenseket. Némelyiküknek megengedte, hogy Moszkvában lakjon, másokat az ő parancsára kiengették a börtönből, és ezzel az igazi disszidensek eltűntek. Tudja, ez a tényező nagyon fontos szerepet játszott, és ha most azt nézzük, ki aktív most a Szovjetunióban, csupa ismeretlennel találkozunk; csak kevesen tartoznak közülük a disszidens mozgalmakhoz. Úgy tetszik nekem, hogy ez a forradalom által felszínre hozott, megfelelő embertípus döntő szerepet játszhat még az eljövendő változásokban, hogy minden az ő fejlődésétől függ.

Antohi: Gondolja, hogy ezek az emberek aktívabbá válhatnának, ha pártok képződnének – politikai pártokra gondolok, a szó hagyományos értelmében –, vagy úgy gondolja, hogy inkább függetlenebb, kevésbé strukturált csoportosulások játszanak majd fontosabb szerepet?

Zinovjev: Szkeptikus vagyok a hagyományos politikai pártok tekintetében. Úgy érzem, valamennyi politikai mozgalom elvesztette eredeti jelentőségét. Valami újnak kell megjelennie, ebben biztos vagyok. Ismétlem: a "politika" fogalmát, bármilyen meghatározással lássuk is el, ne foglaljuk itt, mert ilyen korlátozott területen nem tudunk megfelelő színvonalon maradni.

Ennek a jövővé fejlődésnek egyik irányzatát a valódi néven nevezhetjük: testvériség; olyasvalami, ami a politika és a vallás között áll. A vallást most nem a hagyományos jelentésében értem: tanításként, a jó eszméjeként és így tovább. Számomra a vallás valami egészen más jelent: az én vallás-értelmezésem szerint még egy ateista is lehet vallásos. A testvériség lehetséges; olyan emberek szervezete, amelynek nincs szüksége apparátusra, a pártokban szokásos vezetésre, demagógiára. A politikai pártnak le kell írnia egy meghatározott programot, egy meghatározott ideológiát, sőt ki kell dolgoznia elveket is egy meghatározott viselkedési mintához. Szerintem erre nincs szükség. Ebből a nézőpontból a mi társadalmunk teljesen különbözik a 19. századtól. Az akkori lakosság nagyon tanulatlan volt és élettapasztalata nagyon különböző a maitól, mert az intenzitás és a ritmus azóta nagyon megélenkült, ma percek alatt éljük át azt, amit a múltban az emberek napok alatt éltek át. Ezért a

központi ellenőrzés is bajosabb, ennél fogva nagyon valószínűtlen, hogy ki tudnák számítani a lakosság reakcióját. A legjobb példa erre az NDK: mindenki szófogadó és engedelmeskedik a pártutasításoknak, de másnap mindenki ellenzéken van. A szovjet népek számára ez évtizedeken át elképzelhetetlen volt. És néhány nap alatt most mégis többmillió ember vett részt tüntetéseken, tiltakozó akciókban és sztrájkokban.

Antohi: A kérdés csak az, hogy ezek a független erők, amelyek szinte mindenütt megjelennek a posztkommunista társadalmakban, abban a helyzetben vannak-e, hogy intézményes méretűvé bontakozzanak ki, mint mondjuk a klasszikus intézmények, úgy, hogy a döntési folyamatokban fontos szerepet játszassanak. A közvéleménynek ezek a képviselői egyáltalán képesek-e egy ország megváltoztatására? Vagy mellékjelenések maradnak csak, talán valamivel hangosabbak, de a hatalom szemszögéből jelentéktelenek?

Zinovjev: Ha ezeknek az embereknek az a szándékuk, hogy politikai szervezkedéssel bejussanak a hatalmi szervezetbe, akkor társadalmi szerepükkel kell fizetniük érte. Ez lesz a történelmi haláluk. Egészen más a szerepük: befolyásolniuk kell a társadalmat – a hatalmi rendszert és a politikai pártokat is beleértve –, de meg kell tartaniuk különleges szerepüket. Mindegy, ki kerül egy országban a hatalom csúcsára, ugyanúgy fog viselkedni, mint az elődje. Úgy van ez, mint a katonaságnál: ha tábornok vagy, semmi nem múlik a meggyőződéseden – tábornokként kell viselkedned; ha őrmester vagy stb. Ez a mozgalom, amelyről beszéltek, persze kialakíthatja a saját szervezeti formáit, de lehetetlenség előre megjósolni őket. Mint a kereszténység kezdetén; amikor Jézus Krisztus feltűnt, az embereknek már semmi reményük nem volt a külvilág megváltoztatására. A világ most sem változtatható meg előzetes tervek alapján.

Apropó: a kommunista eszmények a legjobbak voltak az emberiség történetében, és mi lett a megvalósulásuk eredménye? Minden eszme, amit módszeresen átvisznek a gyakorlatba, szörnyű képet mutat. Mindegyik, kivétel nélkül.

Antohi: És erőszakot válthat ki. Ez emlékeztet Popper felfogására az "utópisztikus szociális mérnöki művészet"-ről. Mindazok az intellektuális és mindazok a szociális erők, amelyek érdekelték valamilyen változásban, kiteszik magukat annak a veszélynek, hogy globális terveket készítsenek a világnak nevezett siralomvölgy boldogítására. Ez az utópia még mindig fenyeget minket. És nagyon is jól tudjuk, hogy az erőszakot is magával hozza.

Zinovjev: Na igen, én nem vagyok Popper-követő. Ezek az eszmék nem újak és csak külsőleg hasonlóság van az Ön szemlélete és az enyém között. Csak külsőleges. Még valamit szeretnék Jézus Krisztusról mondani: látja, amikor feltűnt, olyan volt a helyzet az országban és a világban, hogy lehetetlennek látszott a

megváltoztatása. És mi volt Jézus Krisztus nagyszerű eszméje? Azi hiszem, az elmúlt két-czár év legfontosabb eszméje volt. Azt mondta: ha a világot nem tudjuk megváltoztatni, magunkat kell megváltoztatnunk; a legjobb társadalom bennünk magunkban él; Isten országa bennünk van. Most is hasonló idöket élünk. Meg vagyok győződve róla, hogy nagyon sok jól képzett ember van közöttünk; mindenki tud könyvet írni, elméleteket kitalálni, terveket kovácsolni, és így tovább. De biztosíthatom Önt, hogy ez mind értéktelen. Mind, kivétel nélkül. Nincsenek olyan ideális tervek, melyek az embert boldoggá tudnák tenni; egyetlen út vezet a forradalom megvalósításához: türelemre van szükségünk és először saját magunkat kell megváltoztatnunk.

Antohi: Ez az Ön híres könyvére, a "Homo sovieticus"-ra emlékeztet engem, és arra, hogy Ön volt ama kevesek egyike, akik megértették, hogy kell egy mélyebben rejtőző magyarázatnak lennie, mint a társadalom, az ideológia, az elvek – mégpedig antropológiai síkon. És azt hiszem, hogy a legtöbb ideológiai konfliktus, amit ebben a században megértünk, vagy ami más korszakokban fellépett, többé-kevésbé antropológiai konfliktus volt. Ha kiterjesztenénk vizsgálódásunkat mélyebben fekvő rétegekre, ott valószínűleg helyet találnánk a belső utópiának és ezzel megtalálhatnánk minden konfliktus valódi eredetét. Mivel találkoztam ilyen dolgokkal Romániában, ezt más országokról szóló előadásaimban is fel tudtam használni: a legtöbb konfliktus antropológiai eredetű.

Zinovjev: Azt a fogalmat, hogy antropológiai, nem szoktam használni. De ez nem fontos. Ugyanarról a jelenségről beszélünk, ez egyértelmű. Látja, ebből a szemszögéből nézve is azonos az országaink sorsa: rettenetes történelmi tragédia. Egyfelől tetszenék nekünk, hogy úgy éljünk, ahogy Nyugaton élnek az emberek, másfelől ez csak kivételes személyeknek adatik meg, nem pedig az egész lakosságnak. Minden a tartásunktól függ; ha önzök vagyunk, elhagyhatjuk az országot és elmehetünk Nyugatra; ha azonban a mieinkhez tartozunk, együtt kell szenvednünk velük.

Ehhez járul még az is, hogy Nyugaton az élet távolról sem olyan tökéletes, amilyennek keletről nézve látszik. Én tizenkét éve élek itt, és ha választhatnék, hogy szegény emberként Oroszországban éljek-e, vagy gazdagként Nyugaton, gondolkodás nélkül az előbbi vállalnám. A kommunista társadalomban jöttem a világra és arra neveltek, hogy abban éljek; az itteni élet idegenné vált számomra. Ez nagyon bonyolult probléma. Ha Kelet-Európa népei ezt az utat választják – a nyugati irányú továbbfejlődést –, nem gratulálnék nekik; a legjobb esetben is csak vigasztalni tudnám őket. Itt Nyugaton sok kellemes dolgot látni, de ez egy többszázéves fejlődés eredménye. Hát a mi népeinknek 200-300 évet kelljen várniuk? Nekünk ma kell élnünk, ma; magunk és a gyerekeink kedvéért. Vagyis a saját életformánkat kell feltalálnunk.

Mik vagyunk mi? Miért élünk? Szerintem ezek a legfontosabb kérdések.

Meg vagyok győződve róla, hogy a jelenlegi zűrzavar az országainkban 2-3 év alatt leküzdhető lesz. Az emberek nem tudják ezt a feszültséget sokáig elviselni.

De térjünk vissza a kiinduláshoz és beszéljünk a civil társadalomról. Nem látom a fejlődés más elfogadható útját, mint várakozni, részt venni a társadalomban és erősíteni. Meggyőződésem, hogy a jövő ettől függ – nem tudom, minek nevezzem, hogy az "osztály" fogalom elfogadható-e, vagy sem; látja, a 19. század valamennyi fogalma lejáratódott mára. De a jövő ettől a társadalmi rétegtől függ, a civil társadalom létrehozásától. És most szólnék valamit a jelenlegi helyzetről.

Antohi: Nagyon helyes. Nem akar a választásokról nyilatkozni? Nemcsak Romániában, hanem a legtöbb kelet-európai országban is valami apokaliptikus pillanatnak látják a választást, amelyben minden az örökkévalóságig rögzítődik, amolyan utolsó ítéletnek; mindenki tanú és résztvevőnek érzi magát az évszázad kairósában. Gondolja, hogy a választások tényleg olyan döntések? Nem inkább csak elemei annak a folyamatnak, amely Kelet-Európa történelmében ezekben a napokban is egy látszólagos töréssel fonódott össze?

Zinovjev: Itt nyugati gondolkodásmódról van szó, amely a nyugati ideológiát tükrözi: a választásoknak túlzott jelentőséget tulajdonítanak. Ebből a szemszögből nézve a romániai helyzet a Szovjetunió-belihez hasonlónak látszik. Ez egyrészt erős kommunistaellenes mozgalmat jelent, másrészt viszont a kommunizmust nem tudják eltörölni. Tudni akarja, miben áll a nyugati túlzás? Ne gondolja, hogy a nyugati országok vezetői angyalok, akik a mi országainkban élő embereket boldoggá akarják tenni. Ez őrült hazugság. Destabilizálni akarják őket és tönkretenni, gyarmatosítani akarják és kizsákmányolni. Ez teljesen világos. Nem értem, ezt hogy nem veszik észre. Ragaszkodom a függetlenséghez.

A választások persze megváltoztathatják a helyzetet, de a rendszer és az életmód érintetlen marad. Csökkenthetik a zűrzavart az országban és előmozdíthatják a stabilizálódást. A nyugati médiumok a választásokat Románia történelme nagyszerű pillanatának fogják nevezni, de minden a kelet-európai világ sajátosságaitól függ. Országaink nem homogének; vannak tábornokok, professzorok és orvosok, ügyvédek, püspökök. Érdekelk eltérőek, a célon múlik a dolog: ha a kommunizmust szét akarják rombolni, akkor részt kell venni a választáson és antikommunista, vagy nemkommunista jelöltekre kell szavazni; ha továbbra is kommunizmusban akarnak élni, aszerint kell dönteni. De létezik egy másik fejlődési vonal is: megkeresni a saját utat. Akkor más beállítottsághoz jutunk a választásokkal szemben: nem leszünk sem a kommunizmus mellett, sem ellene, sem a párt mellett, sem ellene. Ha én a Szovjetunióban, vagy

Romániában vagyok és részt veszek ebben a mozgalomban, arra törekedtem volna, hogy mellőzzem ezt a választási küzdelmet.

Mellőzni, nem részt venni benne. Ez az én beállítottságom és hiszem, hogy ez a helyes a civil társadalom érdekében; nem részt venni a hatalmi rendszerben, távol maradni a politikai demonstrációktól és más hasonló rendezvényektől. A társadalmi szakadékokra koncentrálni, mint az első keresztények. Ha a politikai mozgalomra korlátozódunk, nagyon hamar – holnap, legkésőbb holnapután – egyetlen eredményre jutunk: ma bedobunk egy szavazóedulat az urnába és röviddel később megtudjuk a rádióból, hogy ez meg ez a párt győzött: az eredmény nyilvánvalóan nagyon felületi lesz és néhány perc, néhány nap alatt szétrombolható. Ha egy aktus eredményét el akarjuk mélyíteni és meg akarjuk erősíteni, akkor a jövőre kell gondolnunk. Az első keresztények sem reménykedtek abban, hogy fáradozásuk eredményét azonnal learathatják, hanem csak évszázadok múltán. Ez az én eszményképem egy történelmi mozgalomról: nem politikai mozgalom – még dogmatikus programoktól mentesen sem – hanem a társadalom mélyén, a stabil zónákban zajló mozgalom. Életforma.

Antohi: Tehát elfordulás a politikától az etika irányába? Vagy még mélyebben...

Zinovjev: Igen, nemcsak etika. Ez nem az én találmányom, ez az áramlat már létezik. Sok embernek van már saját véleménye irodalomról, politikáról, zenéről, megvannak a saját magatartási szabályai. Ideológiai rendszereik, viselkedésük különbözik a hivatalostól. Ma minden aktív politikai téves irányba fordítja a többség figyelmét; ezt én elutasítom. Röviden, az élet és a gondolkodás politikai módja nem képes életünk lényegét megváltoztatni. Csak illúziókat tud keltetni. Hatalmas illúziókat. Sajnos, erre csak egy dolog következhet: a kijózanodás. És akkor újból elterjed a kétségbeesés.

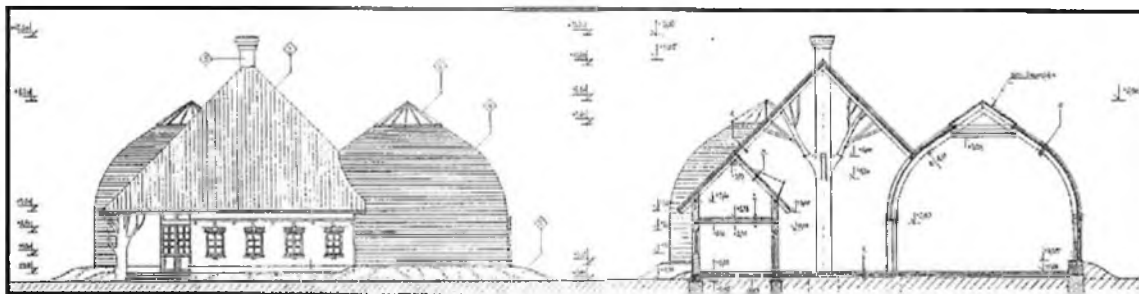
Antohi: Létezik módszer a szellemi tartás kinevelésére? Rá lehet-e vezetni az embereket arra, hogy "az életünk lényegének" megfelelően gondolkodzanak?

Zinovjev: Igen, bizony. Hiszem, hogy meg lehet írni bizonyos könyveket, el lehet terjeszteni őket, lehet találkozni, beszélgetni, összejöveleket rendezni. Sok példánk van rá a múltban, például Jézus. Így felépíthető a civil társadalom az egész társadalmon belül és egyben tőle függetlenül.

A legegyszerűbb ilyen társadalom az én helyzetemben jön létre: az egyszemélyes társadalom. Megért engem, ugye: ifjúságomban megpróbáltam egy ilyen ideológiát kialakítani, és ez Sztálin idején történt. Akkor egy két fős csoport létrehozása is lehetetlenség volt. Most megváltozott a helyzet: egészen nagy csoportokat is lehet már képezni, akár többet is az ország különböző részein. Függetlenek lehetnek és nagyon aktívak, de nem politikai módon. Egy ilyen csoport tagja elmehet egy másik városba, hogy ott beszéljen; olvassa csak el megegyeser

az Apostolok Cselekedeteit: sokat beszéltek és írtak, közben az egyház még nem volt megszerveve. A politikai szervezeteket szét lehet venni. A szellemi egységet nem! Körülbelül így gondolkodom én, de nem állítom, hogy már minden szükségeset kitaláltak – ez a jövő dolga. Még a folyamat elején tartunk, de a kellő emberek már színre lépnek – talán még egy új Jézust is megélünk, olyan embert, akinek hatalmában áll

majd egy új tant meghirdetni. Új történelmi ciklus kezdetén vagyunk, válaszútban. Az egész világ a zavarodottság állapotában van, a nyugati társadalom nem kevésbé veszélyes, mint a kommunista. Rajtunk áll, hogy olyan utat találjunk, amely kiállja a próbát. Ha van vagyoned, házad, fegyvered és így tovább, elveszitheted. De ami a fejedben és a szívedben van, azt senki és semmi nem veheti el tőled.



Solymáron a közeljövőben készül el a kétszobortos Waldorf-óvoda épülete, melyet Makovecz Imre vázlatterve alapján Turi Attila, valamint Sikiósi József és Zsigmond László tervezett. Homlokzat a völgy felől, metszet a zsidongón és foglalkoztatón át és a jelenlegi állapot (Benda Iván felvétele).

